

Salantų bažnyčia
Istorija, meno vertybės ir žmonės

Žemaičių praeitis

15

Salantų bažnyčia

Istorija, meno vertybės ir žmonės

Žemaičių praeitis

15

UDK 726(474.5)(091)

Sa96

Rėmėjai:

Kretingos rajono savivaldybės administracija

Salantų miesto bendruomenė

Salantų parapija

Raimonda Preibienė

Raimondas Preibys

Morten Sigurd Ruud

Žilvinas Žvagulis

Recenzentai:

dr. Jonas Boruta

dr. Adomas Butrimas

Redaktorė

Bronė Vinevičienė

Dailininkė

Rasa Janulevičiūtė

Vertėja

Irena Jomantienė

- © Sudarymas, Povilas Šverebas, 2011
- © Tekstai, Barbora Ona Balčiūnienė, Jonas Boruta,
Liepa Gričiūtė-Švėrebiene, Julius Kanarskas, Dalia Klajumienė,
Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, Kazys Misius, Girėnas Povilionis,
Dalia Ramonienė, Vytautas Petrauskas, Petras Smilgys,
Povilas Šverebas, Vaidotas Žukas
- © Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011
- © Žemaičių akademija, 2011

ISBN 978-609-447-016-5

Turinys

Pratarmė | 7

Telšių vyskupo Jono Borutos SJ žodis salantiškiams, esamiems ir buvusiems, pro Salantus keliavusiems šios monografijos skaitytojams | 9

Salantų klebono kanauninko dr. Petro Smilgio linkėjimai
bažnyčios lankytojams ir šios knygos skaitytojams | 11

Kazys Misius. Iš Salantų bažnyčios ir parapijos istorijos | 15

Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė. Salantų miestelio neogotika | 119

Dalia Ramonienė. Senosios Salantų bažnyčios altorių ir jų paveikslų
istorinė ir meninė apžvalga | 141

Liepa Gričiūtė-Šverebienė. Salantų bažnyčios liturginiai indai ir kiti reikmenys | 163

Liepa Gričiūtė-Šverebienė. Salantų bažnyčios procesijų altorėliai | 187

Girėnas Povilionis. Salantų bažnyčios vargonai ir vargonininkai | 197

Povilas Šverebas. Salantų bažnyčios varpai, varpinės ir varpininkai | 211

Dalia Klajumienė. Salantų (Gargždelės) kapinių koplyčia ir varpinė | 243

Julius Kanarskas. Visuomeninis Salantų parapijos gyvenimas 1905–1940 m. | 265

Kazys Misius. Salantų klebonas kanauninkas Stanislovas Čerskis
ir jo kultūrinė veikla | 297

Julius Kanarskas. Valančiai Kalnalio bažnyčios 1793–1821 m. krikšto metrikų knygoje | 329

Povilas Šverebas. Salantų bažnyčios vitražai ir jų autorius kun. Juozapas Paulauskas | 379

Povilas Šverebas. Salantų bažnyčios velykiniai kareiviai – Adomo Kvaso pradžiamokslis | 389

Liepa Gričiūtė-Šverebienė, Povilas Šverebas. Salantų bažnyčios archyvas | 401

Spalvotos iliustracijos | 435

Priedai | 451

Salantų parapijos klebono ir administratoriaus raportai Žemaičių ir Telšių vyskupams | 453

Meistras Jonas Balčiūnas ir jo darbai Salantų bažnyčioje | 457

Barbora Ona Balčiūnienė. Jono Balčiūno ir jo šeimos gyvenimo aprašymas | 460

Iš Salantų klebono Brunono Bagužo atsiminimų | 462

Vaidotas Žukas. Salantų pyragas, Gaidžio koplyčia ir Homanno žemėlapiai | 468

Kunigų kapai Gargždelės kapinėse ir jų tekstai | 472

Apie straipsnių ir atsiminimų autorius | 477

Santrumpos | 481

Asmenvardžių rodyklė | 483

*Konferencijos „Salantų bažnyčiai – 100 metų“ svečiai ir dalyviai.
P. Švėrebo nuotr., 2009*

Pratarmė

Salantiškiai 2006 m. išleido knygą „Salantai“, kurios sudarytojai Paulius Vaniuchinas ir Audronė Pociutė pratarmėje pažymėjo, kad tai pirmą knygą apie šią vietovę. Parapijos ganytojas kunigas Saulius Katkus, įėjęs į šio leidinio rengimo redakcinę tarybą, žinodamas, kad artėja dabartinės šventovės 100-asis jubiliejus, ėmėsi iniciatyvos išleisti antrą knygą, skirtą bažnyčiai. Jis, susipažinęs su panašaus pobūdžio leidiniais ir nusprendęs, kad knyga turi būti tiriamojo pobūdžio, idėją aptarė su Kretingos rajono savivaldybės administracijos Kultūros skyriaus paminklotvarkininku Algirdu Mulvinsku. Abu nutarė, kad leidinyje turi būti ne tik apžvelgta parapijos praeitis, prisiminti bažnyčios statytojai, bet aptartos ir meno vertybės, kurias per šimtmečius sukaupė ir išsaugojo salantiškiai. Sukonkretinę idėją ir ją pristatė Telšių vyskupui dr. Jonui Borutai, abu iniciatoriai kreipėsi į Vilniaus dailės akademijos leidyklą. Su jos atstovais 2008 m. balandžio 22 d. jie susitiko Kretingoje. Siekiant atskleisti parapijos ir jos kultūros vertybių išskirtinumą, nutarta, kad reikalingas ne tik aprašomojo pobūdžio tekstas, bet ir platesnis kontekstas, o tai gali padaryti tik mokslininkai ir savo srities specialistai. Šis sprendimas ir lėmė monografijos pobūdį.

Idėjai pritarus ir tuometiniam Vilniaus dailės akademijos rektoriui prof. dr. Adomui Butrimui, 2008 ir 2009 m. organizuotos ekspedicijos į Salantus, pradėta rinkti archyvinė medžiaga. Kunigą S. Katkų 2009 m. liepos 8 d. paskyrus Platelių klebonu ir rugpjūčio 1 d. šias pareigas jam pradėjus vykdyti, tolesni knygos leidimo rūpesčiai perleisti naujam Salantų parapijos ganytojui dr. Petru Smilgiui. Jam į pagalbą atėjo Salantų miesto bendruomenės pirmininkas ir gimnazijos direktorius Vaidutis Butkus. Bendromis Salantų miesto bendruomenės, parapijos, gimnazijos bei Vilniaus dailės ir Žemaičių akademijos jėgomis 2009 m. lapkričio 13 d. gimnazijoje buvo surengta konferencija „Salantų bažnyčiai – 100“. Jos medžiagą nutarta sudėti į knygą.

Visiems susitelkus artėta prie galutinio rezultato. Leidinyje stengiasi apie parapiją, jos bažnyčias, jų fundatorius ir kitus dalykus nebe kartoti to, kas jau publikuota anksčiau, arba apie tai priminti kuo trumpiau, kiek tai būtina tiriamai temai atskleisti.

Knygos sudarytojas nuoširdžiai dėkoja straipsnių, atsiminimų autoriams ir rengėjams, sutikusiems bendradarbiauti, recenzentams Telšių vyskupui dr. Jonui Borutai SJ ir dabartiniam Vilniaus dailės akademijos prorektoriui mokslui prof. dr. Adomui Butrimui, fotografams Jonui Strazdauskui ir dr. Mariui Iršėnui, redaktorei Bronei Vinevičienei, dailininkei Rasai Janulevičiūtei, Salantų miesto seniūnui Kazimierui Galdikui, iliustracijų pateikėjams Vandai Balandienei, Barborai Onai Balčiūnienei, Romualdui Beniušiiui, Romualdui Jonauskui, Astai Miltenytei, Irenai Norvaišienei, Margaritai Petrauskaitei, Vytautui Petrauskui ir Jadvygai Stulginskienei, Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus direktoriui Romualdui Budriui, Lietuvos nacionalinio muziejaus direktorei Birutei Kulnytei, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos direktoriui dr. Sigitui Narbutui, Kretingos muziejaus direktorei Vidai Kanapkienei, Žemaičių muziejaus „Alka“ direktorei Elvyrai Spudytei ir Žemaičių vyskupystės muziejaus direktoriui Antanui Ivinskiui, patarimų nepagailėjusiems heroldui dr. Edmundui Rimšai ir Rundalės muziejaus archyvarui Janiui Baltiniui.

Taip pat širdingai dėkojame Kultūros paveldo centro, Lietuvos centrinio valstybės, Lietuvos istorijos, Lietuvos ypatingojo ir Telšių vyskupijos kurijos archyvų, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo ir Vilniaus universiteto bibliotekų vadovams bei darbuotojams, sudariusiems sąlygas rinkti medžiagą jų saugomuose fonduose.

Nuoširdų ačiū tariame ir rėmėjams Kretingos rajono savivaldybės administracijai, Salantų miesto bendruomenei, parapijai, Raimondai ir Raimondui Preibiams, Mortenui Sigurdui Ruundai bei Žilvinui Žvaguliui.

Tikimės, kad ši knyga leis salantiškiams geriau pažinti savo parapijos praeitį, šventovėje sukauptas meno vertybes, suvokti jų išskirtinumą, skatins pelnytai didžiuotis savo protėvių darbais ir saugoti tai ateities kartoms.

Povilas Šverebas

Telšių vyskupo Jono Borutos SJ žodis salantiškiams, esamiems ir buvusiems, pro Salantus keliavusiems šios monografijos skaitytojams

Kas pirmiausia patraukia dėmesį pro Salantus keliaujant – didinga virš visų Salantų pastatų iškilusi neogotikos bažnyčia. Kad ir iš kurios pusės atvyksi – jos vaizdas imponuojantis. Buvęs apaštalinis nuncijus Lietuvoje arkivyskupas Peteris Stefanus Zurbriggenas, dažnai lankydamas Telšių vyskupiją, padejuodavo, kad didžiausios Lietuvos vyskupijos katedra yra tokia maža, ir pridurdavo, kad Žemaičių katedra galėtų būti viena iš trijų jau stovinčių jų žemėj bažnyčių – Švėkšnos, Salantų ar Plungės... Iš jų turtingiausia sakralinio meno paveldo lobių – salantiškė. Ir ne tik meno... Jos išorinė didybė ateistinės priespaudos metais buvo kraują stingdantis iššūkis galingos sovietinės imperijos ateistinei ideologijai... Pats tokios bažnyčios vaizdas sakytė, kad ji išstovės tų laikų audras, žadindama žemaičių ir lietuvių širdyse pasitikėjimą krikščioniškuoju tikėjimu, amžinosiomis vertybėmis... Miestelyje stovėjęs raudonarmiečių tankas su nukreiptu vamzdžiu į šią bažnyčią spontaniškai provokavo pasipriešinimą brutaliai brukamam sovietiniam ateizmui, okupantų primetamam gyvenimo būdui... Atėjo atgimimas, Salantų aikštėje nebeliko sovietinio tanko, o bažnyčia stovi kaip iššūkis išsivaikščiojančios Lietuvos šiandieninei realybei... Net jei neliks čia žemaičių – lietuvių krikščionių, gal šią bažnyčią pripildys ateiviai, Petro uolai popiežiui ištikimi katalikai iš tolimosios Kinijos, stumiami iš savosios tėvynės, ten persekiojami maoistinio režimo... Ši pranašiškoji Oskaro Milašiaus vizija, neseniai atrodžiusi pasaka, dabar rodosi vis realesnė...

O gal šioje knygoje pristatomų Salantų bažnyčios dvasinių turtų žavesys pakvies tėviškėn sugrįžti svetur išklydusius bažnyčios statytojų ainius... Žmogus gyvas ne vien duona, ne vien žemiškąja duona, bet ir ta, kuri dalijama krikščioniškose bažnyčiose...

Šventasis Raštas labai jautriai byloja, kaip šventovės pastatas, gyvojo Dievo namų simbolis, skatina gyvų širdžių, per amžius gyvo tikėjimo tradiciją, buria jaukią Dievo vaikų šeimą – dvasinę bažnyčią... Tik joje ir šių dienų žmogus atras ramybę ir trokštamą laimę. Įsiklausykime į tautų apaštalo šv. Pauliaus žodžius: „... mes esame gyvojo

Dievo šventovė, kaip Dievo pasakyta: Aš apsigyvensiu tarp jų ir ten aš būsiu jų Dievas... tuomet aš jus priimsiu ir būsiu jums tėvas, o jūs būsite man sūnūs ir dukterys, – taip sako visagalis Dievas“ (2 Kor 6, 16–18).

„Jūs jau nebesate ateiviai nei svetimi, bet šventųjų bendrapiliečiai ir Dievo namiškiai, užstatyti ant apaštalų ir pranašų pamato, turintys kertiniu akmeniu patį Jėzų Kristų, ant kurio darniai auga visas pastatas, tampantis šventove Viešpatyje, ant kurio ir jūs esate drauge statomi kaip Dievo būstinė Dvasioje“ (Ef 2, 19–22).

Salantų bažnyčios statytojų ainiams linkiu tokių išgyvenimų džiaugsmo, minint šios bažnyčios šimtmetį, taip pat ir verčiant šios monografijos puslapius.

2011 m. liepos 20 d.

Salantų klebono kanauninko dr. Petro Smilgio linkėjimai bažnyčios lankytojams ir knygos skaitytojams

Šiais 2011 Viešpaties metais Salantų parapijos bendruomenė mini dabartinės bažnyčios pastatymo šimtmetį. Tai jubiliejiniai metai. Kad ir ką jie kiekvienam bandytų įprasminti, tai galimybė ir kvietimas atsi-
gręžti į praeitį, kad ji nebūtų užmiršta, taip pat ir padrašinimas viltin-
gai pasitikti ateitį, kad ji, atgaivinus praeitį, būtų didžiųjų darbų ir sva-
jonių išsipildymo erdvė. Tai padėkos, o tikinčiam žmogui – ir didelės malonės metas.

Ši knyga, kurią laikome rankose, yra liudijimų šaltinis tos didžios ir garbingos istorijos, kurtos čia gyvenusių ir dirbusių dvasininkų – pradėdant nuo prel. P. Urbonavičiaus, šios bažnyčios statytojo – bei pasauliečių. Tai asmenybės, kurios savo lėšomis ir pasiaukojamu sava-
norišku darbu statė šią nuostabią šventovę. Jie statė ir puošė ją gerai suvokdami, kad jei net dangus ir dangaus aukštybės negali apimti Kūrėjo, tai tuo labiau šis žmogaus rankų kūrinys negalės to padaryti (plg. 1 Kar 8, 27). Jie sukūrė šiuos Namus, kad ir savo aplinkoje galėtų jausti išskirtinį Dievo buvimą, kai susirinks į Dievo Žodžio mokyklą ir sakramentų, ypač Eucharistijos, šventimą. Tokio sąmoningumo išraiška buvo sekmadienio šventimas, kaip visos prabėgusios savaitės esmė ir prasmė.

Nestigo ir kitokių veiklos formų, kurios įprasmindavo sekmadienio, kaip Viešpaties dienos, šventimą. Parapija buvo turtinga švietėjiškos, kultūrinės ir karitatyvinės savo jaunimo bei suaugusiųjų organizacijų veiklos. Gyvai buvo juntamos dvi neatsiejamoms to paties tikėjimo ir jo liudijimo dalys. Todėl ši bažnyčia telkė itin gausius savo vaikų būrius.

Jei mūsų žvilgsnis bandytų suprasti šiandienos realijas, tai kiekvienas nesunkiai pamatytų, kad mūsų jubiliejų švenčianti šventovė prašosi žmonių rankų prisilietimo, prašosi būti tvarkoma ir remontuojama: tai ir kampuose vandenį leidžiantis stogas, vidaus apšvietimas, įgarsinimas ir, galiausiai, jos vidinis dekoravimas. Ne mažiau dėmesio reikia ir šios parapijos žmonėms. Turime sutikti, kad 1993 m. mūsų kraštą aplankęs, dabar jau palaimintasis, popiežius Jonas Paulius

II teisus buvo sakydamas: „Po kiekvieno reikšmingo visuomeninio pasikeitimo žmogaus elgesys ir siela būna žaizdota“ (iš kalbos Vilniaus arkikatedroje bazilikoje). Tai juntama ir dabar, kai gyvename didžiųjų, svarbiųjų pasikeitimų ekonominiame, kultūriniame ir socialiniame gyvenime laikais.

Šiandien parapijoje yra 2290 narių. Parapijiečių tikrai mažėja. Kasmet vidutiniškai į amžinuosius Tėvo namus parapija palydi apie 60–70 savo žmonių. Deja, nei Santuokos sakramentą priimančiųjų, nei krikštijamų naujagimių skaičius neatsveria mus paliekančiųjų skaičiaus.

Tiems parapijos žmonėms, kurie pasilieka, tiek suaugusiesiems, tiek vaikams ir jaunimui tikrai reikia sistemingos ir nuoseklios katechezės, kad ji geriau padėtų pažinti krikščioniško tikėjimo pagrindus ir konkrečias tokio tikėjimo apraiškas. Pagaliau reikia grįžti prie to, ką popiežius Jonas Paulius II palikdamas Lietuvą mums yra priminęs: „Penkiasdešimt ateizmo ir prievartinio Evangelijos slopinimo metų daugelyje sielų ir visuomenės viduje paliko pėdsakus, kuriuos iš žmonių ir visuomenės ištrinti tegalės vien atrastas Dievas ir Jo Žodis“ (iš atsisveikinimo kalbos Vilniaus oro uoste). Dievo žodžio klausymas, pažinimas ir meditacija sustiprina tikėjimą ir padeda sąmoningiau išgyventi savo krikščionišką identitetą.

Ateitis ir jos iššūkiai nebaugina, ypač jei ją lydi Apvaizdos malonė. Tačiau parapija turės dar daug nuveikti, kad būtų sudaryta tinkama aplinka šiai pastoracinei krypti: turiu minty, kad parapija šiaandien dar neturi net tinkamų patalpų tokiai veiklai vykdyti.

Pabaigoje savo dedikaciją mūsų šventovei norėčiau išreikšti karaliaus Saliamono malda:

Težvelgia dieną naktį tavo akys į šiuos Namus, į vietą, apie kurią sakei: „Ten gyvens mano vardas!“ – kad išklausytum malda, kai tavo tarnas melsis šioje vietoje. Išgirsk maldavimus savo tarno ir savo tautos Izraelio maldavimus, kai tik jie melsis šioje vietoje. Išgirsk savo dangaus buveinėje, išklausyk ir atleisk!“ (1 Kar 8, 29–30).

O čia gyvenantiems ir šį šventovės jubiliejų švenčiantiems, net ir po mūsų gyvensiantiems – visiems linkiu, kad juos lydėtų šis palaiminimas, kurį mums perduoda Apreikštasis Žodis:

VIEŠPATS telaimina ir tesaugo tave! Teleidžia VIEŠPATS šviesti tau savo veidą ir tebūna tau maloningas! Tępažvelgia VIEŠPATS į tave maloniai ir tesuteikia ramybę! (Sk 6, 24–26).

Iš Salantų bažnyčios ir parapijos istorijos

Kazys Misius

Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas
Dominikonų g. 15/1, LT-01131 Vilnius
k.misius@hotmail.com

Apie Salantų bažnyčią rašoma dar XIX a. Žemaičių vyskupijai skirtuose Stanislovo Čerskio¹ ir Motiejaus Valančiaus² darbuose. Salantų apylinkės ir bažnyčia taip pat apžvelgiami emigracijoje išspausdintose Broniaus Kviklio knygoje³. Gana išsamų rašinį apie Salantų parapijos prieglaudą (špitolę) 1821 m. paskelbė kun. Tadas Laurinavičius. Jis taip pat surašė ir bažnyčios fundatorius, žymesnius aukotojus⁴. Daug žinių apie Salantų bažnyčią, ypač mūrinės šventovės statybą, yra kun. Pranciškaus Urbonavičiaus straipsnyje⁵. Iš dabartinių autorių galima paminėti Juliaus Kanarsko publikaciją⁶. Šiame rašinyje bandoma plačiau apžvelgti Salantų parapijos praeitį⁷.

¹ Stanisław Czernski, *Opis żmudzkiey diecezji*, Wilno, 1830.

² *Žemajtiu wiskupiste*. Aprasze K. Motiejus Wołonczewskis, d. 1–2, Wilniuj, 1848 (naudotasi paskutiniu leidimu: Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 2, Vilnius, 1972).

³ Bronius Kviklys, *Mūsų Lietuva*, t. 4, Bostonas, 1968, p. 326–332; *Lietuvos bažnyčios*, t. 1, Čikaga, 1980, p. 271–272.

⁴ Tadeusz Ławrynowicz, „Szpital parafijalny w Sałantach w dyecezyi żmudzkiej“, in: *Dzieje dobroczynności krajowej...*, r. 2, Wilno, 1821, p. 24–36.

⁵ [Pranciškus Urbonavičius], Iš užrašų. Salantų bažnyčios istorija, in: *Žemaičių prietelius*, 1929, Nr. 41–43, 45.

⁶ Julius Kanarskas, „Iš Salantų bažnyčios istorijos“, in: *Švyturys*, 1994, Nr. 89, 90.

⁷ Dėkoju Povilui Švėrebui, parūpinusiam daugybę dokumentų kopijų iš Salantų bažnyčios ir Telšių vyskupijos kurijos archyvų, pateikusiam kitų įvairių žinių, iliustracijų, net užrašiusiam atsiminimų.